

УДК 343.3:351.863

В. Петрушевська

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ЗМІСТ І КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАГРОЗ

Охарактеризовано науково-теоретичні підходи до визначення сутності економічної безпеки. Проаналізовано основні тенденції, напрямки і загрози глобальних економічних і політичних процесів. Узагальнено наявні в міжнародній практиці підходи до формування захисних механізмів.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, фінансова безпека, класифікація загроз, джерела загроз.

В Україні за роки незалежності відбувався складний процес перетворення як політичної, так і економічної систем. З переходом до ринкової економіки різко розширилося коло проблем, пов'язаних із питаннями забезпечення економічної безпеки.

Глобалізаційні процеси, що відбуваються у сучасному світі, призводять до зростання залежності національних економік від світової системи й супутніх їй зовнішньоекономічних загроз. Крім того, існують внутрішні загрози економічній безпеці держави, а саме: нездатність до самозбереження й саморозвитку, слабкість інноваційного початку в розвитку, неефективність системи державного регулювання економіки, невміння знаходити розумний баланс інтересів при подоланні протиріч і соціальних конфліктів. Невизначеність і ризики, характерні для ринкової економіки загалом, приймають небезпечний стан в умовах економічних спадів.

З урахуванням умов і реальної ситуації в українській економіці, проблеми економічної безпеки, роль державного регулювання, пошук методів і напрямків захисту економіки України як ніколи гострі й актуальні й мають потребу в нових дослідженнях і виробленні науково обґрунтованих рекомендацій їхнього розвитку й удосконалення в процесі реалізації.

Питанням економічної безпеки присвячені праці багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких: В. Шлемко, І. Бінько, М. Білопольський, В. Кісельов, Е. Олейніков, О. Белов, М. Пендюра, Г. Пастернак-Таранушенко, І. Мішина, О. Власюк, І. Богданов, А. Іларіонов, С. Афонцев та інші. Незважаючи на значну кількість наукових праць, є низка проблем, які висвітлюються недостатньо, зокрема потребують подальшого розвитку дослідження щодо конкретизації сутності категорії “економічна безпека”, ролі державного регулювання, пошуку методів і напрямків захисту економіки України від загроз економічній безпеці.

Мета статті – розкриття сутності економічної безпеки, узагальнення наявних в літературі підходів до класифікації загроз економічній безпеці та підходів до формування захисних механізмів.

Нормативно-правова основа забезпечення економічної безпеки нині загалом створена і складається з декількох рівнів правових актів: Конституції України, базового Закону “Про основи національної безпеки України”, статутних і галузевих законів, підзаконних нормативних актів, а також деяких політико-правових документів декларативного спрямування.

Відповідно до Закону України “Про основи національної безпеки України” [1], економічна безпека є складовою національної безпеки держави. Нормативний документ, що дає визначення економічній безпеці – Наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р. Так, відповідно до цього документа, економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім’ї, суспільства та держави [2].

Посилення інтересу до економічної безпеки з боку вчених, державних службовців, політиків, підприємців пов’язано з визнанням пріоритетної ролі, яку відіграє економіка в забезпеченні внутрішньої і зовнішньої безпеки країни, у формуванні ефективної державної стратегії і політики, що стимулює економічне зростання.

Поняття “економічна безпека” характеризується складною внутрішньою структурою, що підтверджується різноманіттям поглядів щодо його визначення серед вчених-економістів. Економічна безпека безпосередньо пов’язана зі станом стабільності держави, і, знаючи закономірність цього взаємозв’язку, можна діагностувати стан і направити певним чином розвиток держави, використовуючи ефективну модель державного управління. При нормальних умовах економічні загрози є зворотною стороною економічного виграшу й звичайною умовою діяльності в ринковому конкурентному середовищі [3]. Держава є головним суб’єктом національної безпеки в економічній сфері й здійснює свої функції в зазначеній сфері через органи законодавчої й судової галузей влади [4].

Е. Олейников розглядає поняття “національна економічна безпека” як “стан економіки й інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально-спрямований розвиток держави в цілому, достатній економічний і оборонний потенціал держави, навіть при найбільш неприємних варіантах розвитку внутрішніх і зовнішніх інтересів”. Економічна безпека як одна зі складових національної безпеки відображає причинно-наслідковий зв’язок між економічною могутністю держави, її військово-економічним потенціалом і національною безпекою. За цього матеріальною основою економічної безпеки є незалежний рівень розвитку продуктивних сил [5].

М. Пендюра зазначає, що економічна безпека держави є не тільки однією з найважливіших складових цілісної системи національної безпеки як комплексу захисту національних інтересів, а й вирішальною умовою дотримання і реалізації національних інтересів [6].

І. Богданов вважає, що економічна безпека – це стан економіки країни, що по об’ємних і структурних параметрах достатньо для забезпечення існуючого статусу держави, його незалежного від зовнішнього тиску політичного й соціально-економічного розвитку [7].

Г. Пастернак-Таранушенко дещо розширює дефініцію економічної безпеки, зазначаючи, що “економічна безпека – це стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців” [8].

А. Іларіонов розглядає “економічну безпеку” як “...таке сполучення економічних, політичних і правових умов, що забезпечує в довгостроковій перспективі виробництво максимальної кількості економічних ресурсів на душу населення найбільш ефективним способом” [9].

О. Власюк, досліджуючи проблеми економічної безпеки, зазначає, що вона має розглядатися як складна поліструктурна наука, яка, за аналогією з безпекою екологічних, біологічних, технічних систем тощо, є наукою про безпеку (точніше – “життєздатність”) соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії (особа, домашнє господарство, галузь, регіон, сектор економіки, національна економіка, світове господарство) [10].

Сутність національної економічної безпеки у визначенні С. Афонцева, полягає у “...стійкості національної економічної системи до ендогенних і екзогенних шоків економічного або політичного походження, що проявляється в її здатності нейтралізувати потенційні джерела негативних шоків і мінімізувати збиток, пов’язаний з шоками, що реально відбулися” [11].

В наукових колах економічна безпека розглядається на різних рівнях: державному, регіональному, на рівні господарюючого суб’єкта й на рівні особистості. Історично й логічно проблема економічної безпеки пов’язана зі становленням і розвитком державності, усвідомленням націями своїх економічних інтересів.

Основою загрози економічної безпеки є рушійні сили, здатні породити небезпеку або призвести до збитку. Джерела загрози економічної безпеки – умови і фактори, які деформують систему. Ці джерела можуть бути природними, техногенними, соціальними, економічними, політичними тощо.

Існує безліч факторів ризику, небезпек, загрози і інших деструктивних обставин, які можуть вплинути на результати фінансової політики держави. Залежно від умов розвитку значимість тих або інших факторів може змінюватися. Всі фактори ризику, небезпеки й загрози можуть бути згруповані по різних класифікаційних ознаках (рис. 1).

Відповідно до даної класифікації, передбачувані загрози виникають за певних умов. Вони відомі з історичного досвіду й результатів реалізації державної економічної політики минулого, вчасно виявлені й узагальнені економічною наукою. Непередбачені небезпеки й загрози виникають раптово, зненацька, уперше. Вони, як правило, пов’язані з непередбаченими діями третіх осіб, зміною правового поля, несподіваною деформацією соціально-економічної або політичної ситуації, форс-мажорними обставинами тощо. Завдання полягає у тому, щоб вчасно виявити ці небезпеки або загрози й послабити їхню негативну дію.

Об’єктивні загрози економічної безпеки (стан фінансової й економічної кон’юнктури, наукові відкриття, форс-мажорні обставини тощо) виникають без участі органів влади, не залежні від прийнятих ними рішень, дій. Їх необхідно розпізнавати й обов’язково враховувати в управлінських рішеннях. Суб’єктивні загрози породжені навмисними або ненавмисними діями людей, різних органів і організацій (конкуруючих або тих, що співпрацюють між собою). Тому і їхнє запобігання багато в чому пов’язане із впливом на суб’єктів економічних відносин.

Таким чином, оцінка й класифікація загрози економічної безпеки різнобічна й різноманітна. Зовнішні (екзогенні) загрози пов’язані з несприятливими процесами у світовій економіці (міжнародні валютно-фінансові відносини, міжнародна торгівля, світовий ринок капіталу). До зовнішніх віднесені: загрози втрати конкурентних переваг у стратегічно важливих галузях; загрози, обумовлені низьким рівнем економічного потенціалу й конкурентних позицій на світовому ринку; загрози, обумовлені геополітичним положенням країни (агресія, військово-політичні конфлікти, тероризм тощо); загрози, обумовлені економічною експансією домінуючих економік і військово-політичних союзів; загрози, обумовлені імпоротною інтервенцією на внутрішні ринки стратегічно важливих товарів і послуг.

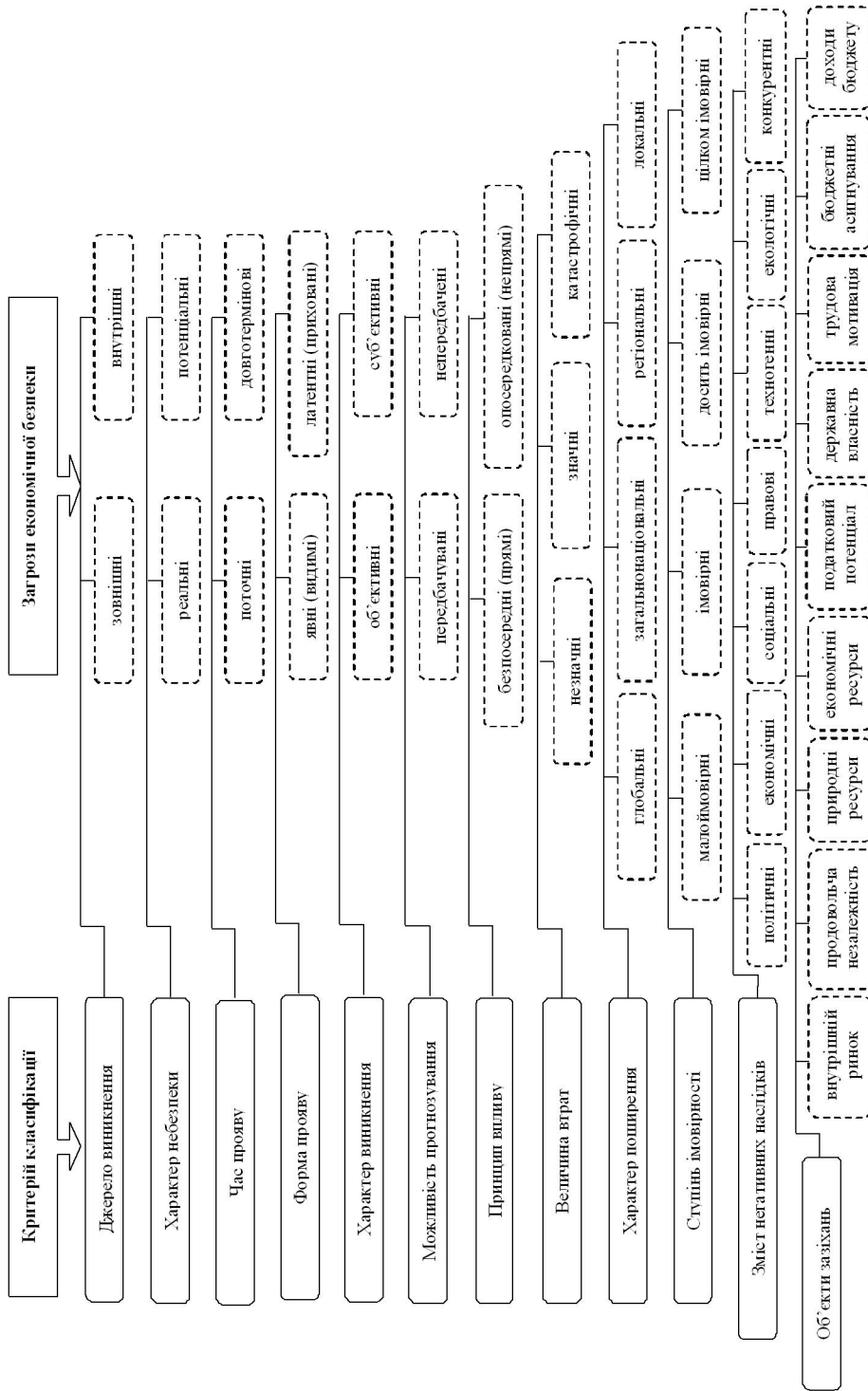

Рис. 1. Класифікація загроз економічної безпеки держави за факторами ризику

Внутрішні фактори пов'язані з діяльністю органів державної влади, макроекономічною й мікроекономічною нестабільністю ринкової економіки. Вони обумовлені тими процесами, які виникають у ході реалізації економічної політики держави. Це, насамперед, якість ухвалених рішень органами влади й механізм їхнього виконання (бюджетна й податкова дисципліна, дотримання законодавства тощо). До внутрішніх (ендогенних) віднесені: загрози, обумовлені нераціональною економічною політикою держави у відношенні детермінант конкурентних переваг, що знижує рівень конкурентоспроможності країни; загрози, обумовлені нераціональною галузевою й регіональною структурою ВВП; загрози, обумовлені недосконалістю інституціонального середовища відносно екології й нераціональною економічною політикою у відношенні екстерналій, що виникають у процесі економічної діяльності; загрози, обумовлені відсутністю або недостатнім обсягом стратегічних резервів; загрози, обумовлені нераціональною економічною політикою держави відносно соціальної сфери, що викликає високий рівень бідності, криміналізації й соціальної напруженості в суспільстві.

Крім цього, розрізняють: реальні загрози, що вже виникли, й потенційні, які можуть відбутися в результаті яких-небудь змін; загрози у формі цілеспрямованих дій одного суб'єкта проти іншого або стихійні як результат випадкових явищ; загрози безпосередні, які прямо викликають негативні процеси й опосередковані, виникаючі при здійсненні додаткових дій.

За часом прояву загрози діляться на поточні (регулярні), що породжують небажані зміни протягом короткого часу, і довготермінові, які можуть викликати небажані явища через тривалий проміжок часу.

Для успішного розвитку держави особливу значимість мають соціально-економічні фактори. До таких факторів можна віднести: стан фінансування різних сфер життєдіяльності суспільства на державному й регіональному рівнях, економічний потенціал тощо.

Фінансова безпека як частина економічної безпеки має загрози, пов'язані саме із фіскальною та монетарною політикою (рис. 2). Загрози фінансової безпеки також логічно розділити на внутрішні й зовнішні.

Зовнішні загрози пов'язані насамперед із процесами глобалізації й інтернаціоналізації світової економіки й світових фінансових ринків.

Зовнішні загрози обумовлені протиборством політичних і економічних інтересів взаємодіючих на світовій арені торговельних партнерів, а також загостренням глобальних екологічних проблем. Безумовно, ці загрози стають реальністю при прояві несприятливих, негативних для національної економіки, тенденцій (наприклад, при падінні світових цін для країн-експортерів). За цього зовнішні фактори можуть підсилювати або послаблювати дію внутрішніх загроз, і навпаки.

Небезпека інтеграційних процесів для економіки країни полягає у тому, що позитивний і об'єктивно необхідний процес "відкриття" економіки для інших країн може супроводжуватися ослабленням економічної самостійності держави, деградацією його технологічного й промислового потенціалу. До зовнішніх погроз в економічній сфері належать також обмеження присутності країни на закордонних ринках і її витиснення з них; блокування доступу до передових технологій; неконтрольований вивіз капіталу й окремих стратегічно важливих сировинних товарів тощо.

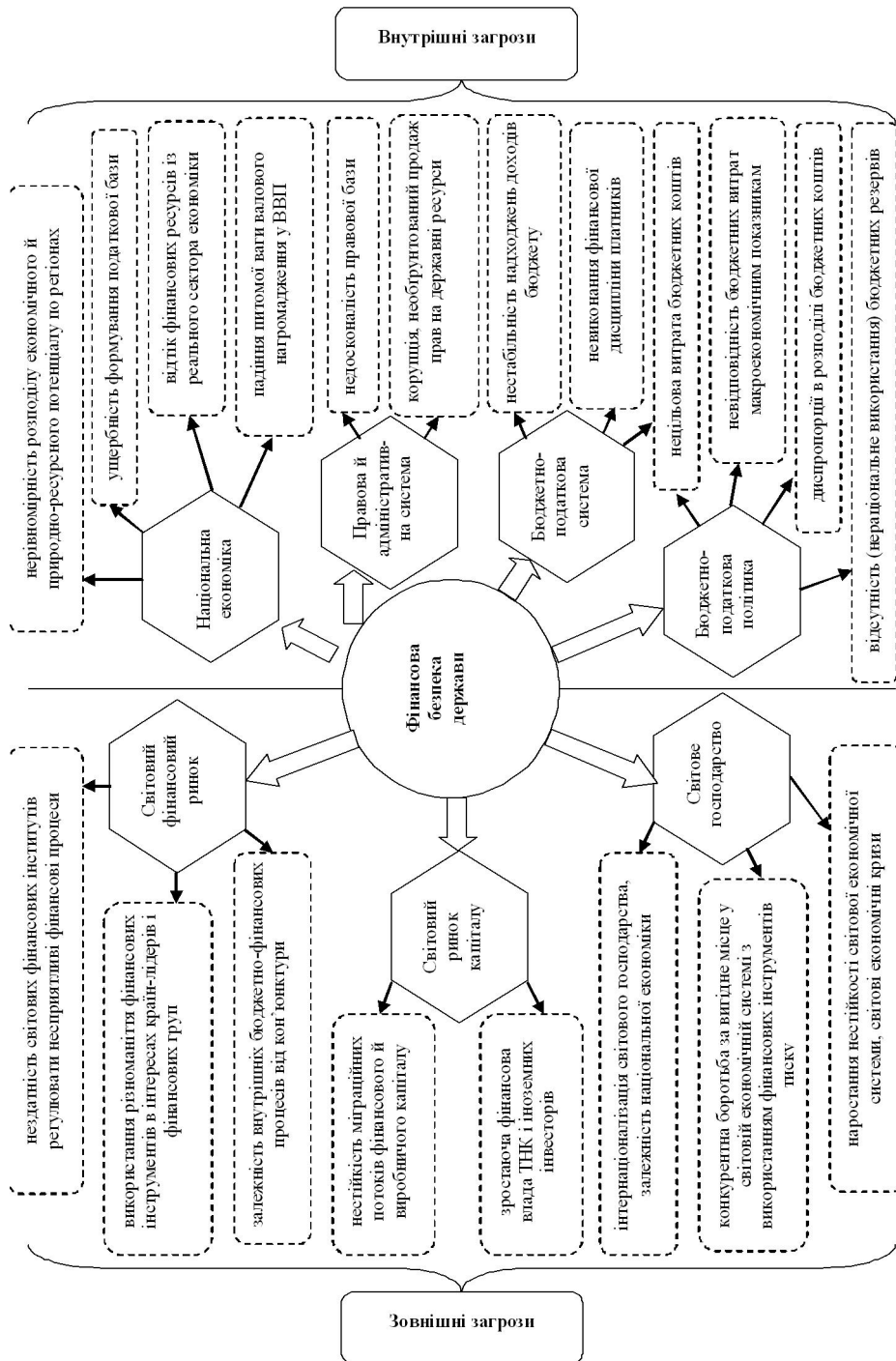

Рис. 2. Зовнішні й внутрішні загрози фінансової безпеки національної економіки

Що стосується внутрішніх загроз, то вони визначаються економічним потенціалом країни, економічною кон'юнктурою, станом бюджетно-податкової системи, фінансовою політикою. Розглянемо деякі аспекти внутрішніх загроз фінансової безпеки.

Фінансова (платіжна) дисципліна платників. Серйозною загрозою економічної безпеки держави є стан фінансової (платіжної) дисципліни платників. Серед причин несвоєчасних розрахунків із бюджетом виділяють: діючий порядок черговості заліку платежів у бюджет; наявність дебіторської заборгованості; проведення бартерних товарообмінних операцій; несвоєчасне повернення фінансовими органами зайво внесених платежів; відшкодування фінансовими органами належних платникам сум ПДВ із державного й місцевого бюджетів. На погіршення фінансової дисципліни негативно впливає механізм нарахування пені й штрафних санкцій і інші недосконалості законодавства.

Нецільова витрата бюджетних коштів. Велику загрозу економічної безпеки нашої країни представляє нецільова витрата бюджетних коштів. У ході перевірок використання бюджетних коштів виявляються тисячі порушень, а також численні порушення у використанні бюджетних позик і кредитів. У цьому зв'язку різко зростає роль державного фінансового контролю й відповідальності за порушення бюджетного законодавства.

Невідповідність основних макроекономічних пропорцій і характеристик та показників бюджету й бюджетної системи. Значна частка непрямого оподаткування характеризує сучасний податковий потенціал України, водночас наявним є непропорційний розподіл податків між сферами господарства. Це призводить до розриву між валовим внутрішнім продуктом і податковим потенціалом. Динаміка доходів консолідованого бюджету, насамперед податкових доходів бюджету, не пов'язана з динамікою ВВП, а також не враховує вплив податкового навантаження на реальний сектор економіки, що підтверджує неефективність вітчизняної бюджетно-податкової політики. Вона вирішує завдання поточних фіскальних потреб і не орієнтована на довготермінову перспективу, стратегічне планування й можливості розширення фінансового забезпечення за рахунок розвитку реального сектора економіки.

Структурна деформація бюджетної системи країни. Вітчизняна бюджетна система характеризується централізацією податкового потенціалу країни у державному бюджеті. Це формує механізм централізованого управління й позбавляє самостійності більшість територіальних утворень нашої країни. Зростання податкових доходів державного бюджету не підтримується ростом основних макроекономічних показників відповідних областей, що відбивається на їх реальному економічному розвитку й деформації всієї бюджетної системи. Це призводить до ще більшого вповільнення їхнього розвитку.

Висновки

Таким чином, у сучасних умовах забезпечення економічної, особливо її важливої складової – фінансової безпеки України важко переоцінити. Аналіз основних тенденцій і загроз у сфері фінансових інститутів дозволяє виділити такі напрямки стратегічних цілей розвитку: використання інструментів регулювання, що відповідають новим цілям економічного розвитку; підвищення ефективності фінансового регулювання, спрямованого на облік змін зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку; подолання диспропорцій економічного розвитку, що сприяє стійкості економічного росту; довготермінова політика росту заощаджень та інвестицій; збалансованість бюджетної

системи й бюджетної стратегії; підвищення податкової дисципліни, врахування бюджетної безпеки при введенні змін у податкове законодавство.

Рішення наведених проблем є довготерміновим процесом, але вкрай необхідним в умовах посилення нестійкості світової економічної кон'юнктури.

Література

1. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України № 964-IV від 19.06.2003 р. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : Наказ № 60 від 02.03.2007 р. — Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.
3. Белопольский М. Г. Национальная экономическая безопасность в Украине / Белопольский М. Г., Киселев В. Д. // Научные труды Донецкого государственного технического университета [Текст]. — 2002. — № 46. — С. 50—55.
4. Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Олейников Е. А. Экономическая безопасность (теория и практика) [Текст] : учебник / Е. А. Олейников. — М. : Экзамен, 2005. — 768 с.
6. Пендюра М. М. Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М. М. Пендюра. — К. : [б. в.], 2005. — 212 с.
7. Богданов И. Я. Экономическая безопасность России: теория и практика [Текст] / И. Я. Богданов. — М. : ИСПИ РАН, 2001. — 348 с.
8. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення [Текст] / Г. Пастернак-Таранушенко ; за ред. проф. Б. Кравченка. — К. : Кондор, 2002. — 302 с.
9. Илларионов А. Н. Критерии экономической безопасности / А. И. Илларионов // Вопросы экономики [Текст]. — 1998. — № 10. — С. 35—58.
10. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку [Текст] / О. С. Власюк. — К. : Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. — 48 с.
11. Афонцев С. А. Дискуссионные проблемы концепции национальной экономической безопасности / С. А. Афонцев // Россия XXI [Текст]. — 2001. — № 2. — С. 38.

V. Petrushevska

ECONOMIC SECURITY OF THE STATE: CONTENTS AND CLASSIFICATION OF THREATS

The scientific and theoretical approaches to determining the nature of economic security are considered. The basic trends, ways and threats to global economic and political processes are analysed. The existing in international practice approaches to the formation of protective mechanisms are generalizes.

Key words: national security, economic security, financial security, classification of threats, sources of threats.